

Klimaatkansen

voor landgoederen

Hans Renes

Klimaatverandering is een van de grote thema's van onze tijd. De stijgende zeespiegel bedreigt lage gebieden op de wereld zelfs in hun voortbestaan. Dat geldt ook voor delen van Nederland. Zelfs als we erin slagen de zee buiten te houden, hebben de veranderingen grote gevolgen voor het landschap. Ook voor landgoederen zal het thema in de komende jaren steeds meer aan belang winnen.

In het landgoederenlandschap van Langbroek nemen bossen een belangrijke plaats in. De bossen werden lange tijd geëxploiteerd als hakhout, waarbij de cyclus naar gelang de vraag werd gevarieerd. Sinds het midden van de vorige eeuw zijn de meest hakhoutbossen omgezet in opgaand bos. Foto Albert Speelman

Het klimaatverhaal is voor landgoederen anders dan voor buitenplaatsen. Buitenplaatsen zijn altijd vooral plekken van consumptie geweest waar voortdurend geld bij moest en waar alleen eigenaren met diepe zakken het konden volhouden. Ze ondervinden de gevolgen van klimaatverandering, maar met hun geringe oppervlakte zullen ze in de aanpak daarvan weinig gewicht in de schaal leggen. Landgoederen daarentegen zijn omvangrijke gebieden, met agrarisch land, bossen en gebouwen. Op veel landgoederen bestaat een lange traditie van zorgvuldig beheer dat zich richt op rentabiliteit, maar tegelijk streeft naar continuïteit en het behoud van natuur en erfgoed. In de discussies over klimaatverandering kunnen landgoederen zich ontwikkelen tot voorbeelden van nieuwe vormen van beheer van landelijke gebieden, met verminderde uitstoot en duurzame landbouw.

KLIMAAT, ERFGOED EN LANDSCHAP

Klimaatverandering is een complex probleem met gevolgen op talloze terreinen. Voor Nederland liggen de grootste gevolgen op het terrein van waterbeheer – de keuze voor ‘water’ als thema van de Dag van het Kasteel 2021 is dan ook heel relevant. Om maar een paar processen te noemen: de zeespiegel zal deze eeuw nog aanzienlijk stijgen, de rivieren krijgen te maken met grotere schommelingen in waterhoeveelheid en we moeten rekening houden met meer droge zomers. Deskundigen maken in hun discussies onderscheid tussen maatregelen die klimaatverandering moeten vertragen (‘mitigatie’) en aanpassingen aan klimaatverandering (‘adaptatie’). Mitigatie omvat maatregelen om de uitstoot van broeikasgassen, zoals kool-dioxide (CO2), stikstofoxide en methaan, te verminderen door middel van energiebesparing (betere isolatie van gebouwen, zuiniger apparaten en motoren) en een verschuiving naar duurzame energiebronnen als wind, zon en biomassa. Andere maatregelen zijn het aanplanten van bos om CO2 vast te leggen, het vertragen van oxidatie van veen om de uitstoot van CO2 te verminderen en het zoeken naar technische mogelijkheden om CO2 af te vangen of op te slaan. Al deze oplossingsrichtingen hebben grote gevolgen voor natuur en landschap. Het verwerken van biomassa is in diskrediet geraakt omdat de aanvoer moeilijk valt te controleren. Er blijken waardevolle bossen te worden gekapt en de aanplant van gewassen voor bio-energie gaat regelmatig ten koste van ruimte die ook voor voedselproductie kan dienen. Het opwekken van windenergie met steeds grotere molens wekt weerstanden op onder de lokale bevolking omdat ze geluidsoverlast veroorzaken en het beeld van het landschap verstoren. Dat geldt ook voor zonnecellen. Deze zijn goed aan te brengen op daken van huizen en bedrijven maar ze worden, vooral uit gemakzucht, vaak geplaatst op landbouwgrond.

Zelfs een keuze voor het plaatsen van zonnepanelen op agrarisch land kan op een zorgvuldige manier gebeuren, zoals op Solarpark De Kwekerij bij Hengelo. Foto Wim ten Brinke

Naast mitigatie zijn er als gezegd maatregelen die we kunnen scharen onder de noemer 'adaptatie'. Daarbij valt te denken aan het verbouwen van andere gewassen, aan het nemen van maatregelen om met extreme weersomstandigheden om te gaan en aan het ontwikkelen van nieuwe vormen van waterbeheer. Om problemen met hoge rivierstanden te voorkomen kunnen we dijken verhogen, maar ook tijdelijke waterberging mogelijk maken. Op de zandgronden richtte het beleid zich in de afgelopen eeuwen op afvoer. Nu periodieke droogte een steeds groter probleem wordt, is het juist beter om water vast te houden. Dat betekent het vertragen van beken door nieuwe meanders, het dempen van sloten in het bovenstroomse gebied en het herstellen van veengebieden. Klimaatverandering brengt een verdere bedreiging met zich mee van de biodiversiteit, die toch al zo onder druk staat. We zien nu al dat de bewegingen van trekvogels uit de pas lopen met de cyclus van hun voedsel. Nieuwe diersoorten kunnen zich bij gebrek aan natuurlijke vijanden tot plagen ontwikkelen. Van de bestaande flora en fauna lopen vooral geïsoleerde populaties gevaar, wat betekent dat ook de discussie over de uitbouw van het Nationaal Natuur Netwerk intussen verbonden is met die over het klimaat. Bescherming en herstel van biodiversiteit dient zich niet alleen te richten op vermindering van de hoeveelheid gifstoffen die we in het milieu brengen, maar is ook een landschappelijke opgave. Bescherming van bestaande landschapselementen en aanleg van nieuwe moeten dan ook deel uitmaken van de discussies over de toekomst van het landelijk gebied.

Hoogwater bezorgt Slot Loevestein een extra slotgracht.
Foto Tim Mooren

Bescherming en herstel van biodiversiteit is ook een landschappelijke opgave

Een probleem in de klimaatdiscussie is dat een integrale benadering vaak ontbreekt en de discussie zich doorgaans verengt tot het zoeken naar oplossingen en technische maatregelen. De vraag aan onze samenleving is echter breder en fundamenteeler en de rol van de menswetenschappen is cruciaal voor het scheppen van politiek en maatschappelijk draagvlak voor de benodigde maatregelen. Bij een integrale aanpak hoort ook sturing op bovengemeentelijk niveau, door provincies en liefst ook door een (opnieuw op te richten) Ministerie van Ruimtelijke Ordening. Uiteindelijk is de discussie over klimaatverandering een ethisch-politieke. Hoe krijgen we draagvlak voor maatregelen die de wereld voor onze (verre) nazaten bewoonbaar moeten houden? Wie beslist over beleid en maatregelen? Wie profiteert en wie betaalt? Wie vangt de slachtoffers van klimaatverandering op?

DE ROL VAN ERFGOED

Bij deze discussies en naar voren gebrachte oplossingsrichtingen komt vaak erfgoed om de hoek kijken. Het denken over erfgoed heeft in de laatste decennia een ontwikkeling doorgemaakt. Lange tijd lag de nadruk op gebouwen, archeologische terreinen en, in mindere mate, op bedreigde landschappen. In het nieuwe erfgoedbeheer gaat het meer om herontwikkeling, waarbij erfgoed wordt gebruikt en aangepast. De Nota Belvedere introduceerde hiervoor de leuze 'behoud door ontwikkeling'. Steeds minder gaat erfgoed over de wens tot behoud van een object of een vroegere situatie. Erfgoed is nu vooral een dynamische uiting van de waarden van een gemeenschap die iets als zodanig aanwijst. Dat heeft een aantal gevolgen. In de eerste plaats is erfgoed niet meer uitsluitend een rem op verandering. De erfgoedsector wil meedenken over

nieuwe ontwikkelingen en heeft daarbij ook iets te bieden: kwaliteit en draagvlak.

De laatste tijd zien we een toenemende aandacht voor de rol van erfgoed in klimaatdiscussies. Het inpassen van belangrijke historische structuren in plannen maakt resultaten interessanter en vaak ook mooier en zorgt er bovendien voor dat die plannen eerder steun van de bevolking krijgen. Het historische landschap zit vol met objecten die verwijzen naar – en een soort geheugensteunen vormen van – vroegere beheersvormen die opnieuw actueel kunnen worden. Nog een stap abstracter bieden historische landschapselementen ons vergezichten op vroegere perioden en samenlevingen. Hierdoor verschuift het perspectief van onze eigen dagelijkse problemen naar de ontwikkelingen over een langere termijn.

Erfgoed is niet meer uitsluitend een rem op verandering

Wanneer we dit concreet toepassen op klimaat, kunnen we bijvoorbeeld denken aan historische waterlinies. Deze bestaan uit complexe systemen van dammen, dijken en sluisen, die bedoeld zijn om water vast te houden maar ook weer kwijt te raken. Daarbij sluiten ze naadloos aan bij onze huidige behoefte om water tijdelijk te bergen. Datzelfde doel dienden de historische overlaatsystemen in het rivierengebied. Die zijn verdwenen in de periode waarin de technici dachten alle problemen met zand en beton op te kunnen lossen. Nu komen ze weer terug.

KLIMAAT EN BUITENPLAATSEN

Als we vervolgens kijken hoe klimaatverandering buitenplaatsen kan beïnvloeden, dan springt de kwetsbare ligging van verschillende buitens ten opzichte van de zich steeds grilliger gedragende grote rivieren direct in het oog. Neem bijvoorbeeld kasteel Amerongen in de uiterwaarden van de Nederrijn. Het kasteel ligt onderaan de stuwwal, op een kwetsbare locatie.

Een ander mogelijk effect van klimaatverandering is de veranderende soortensamenstelling van bomen en planten. Droge zomers vormen momenteel steeds meer een bedreiging voor veel oude bomen, die vaak al eerder door verschillende ziektes waren aangetast. Ook funderingen van huizen lopen gevaar bij sterke schommelingen van grondwaterstanden. Voor veel buitenplaatsen zou het goed zijn over te gaan tot het herstellen van beken en het investeren in de aanleg van tijdelijke waterbergingen om zo de wateraanvoer veilig te stellen.

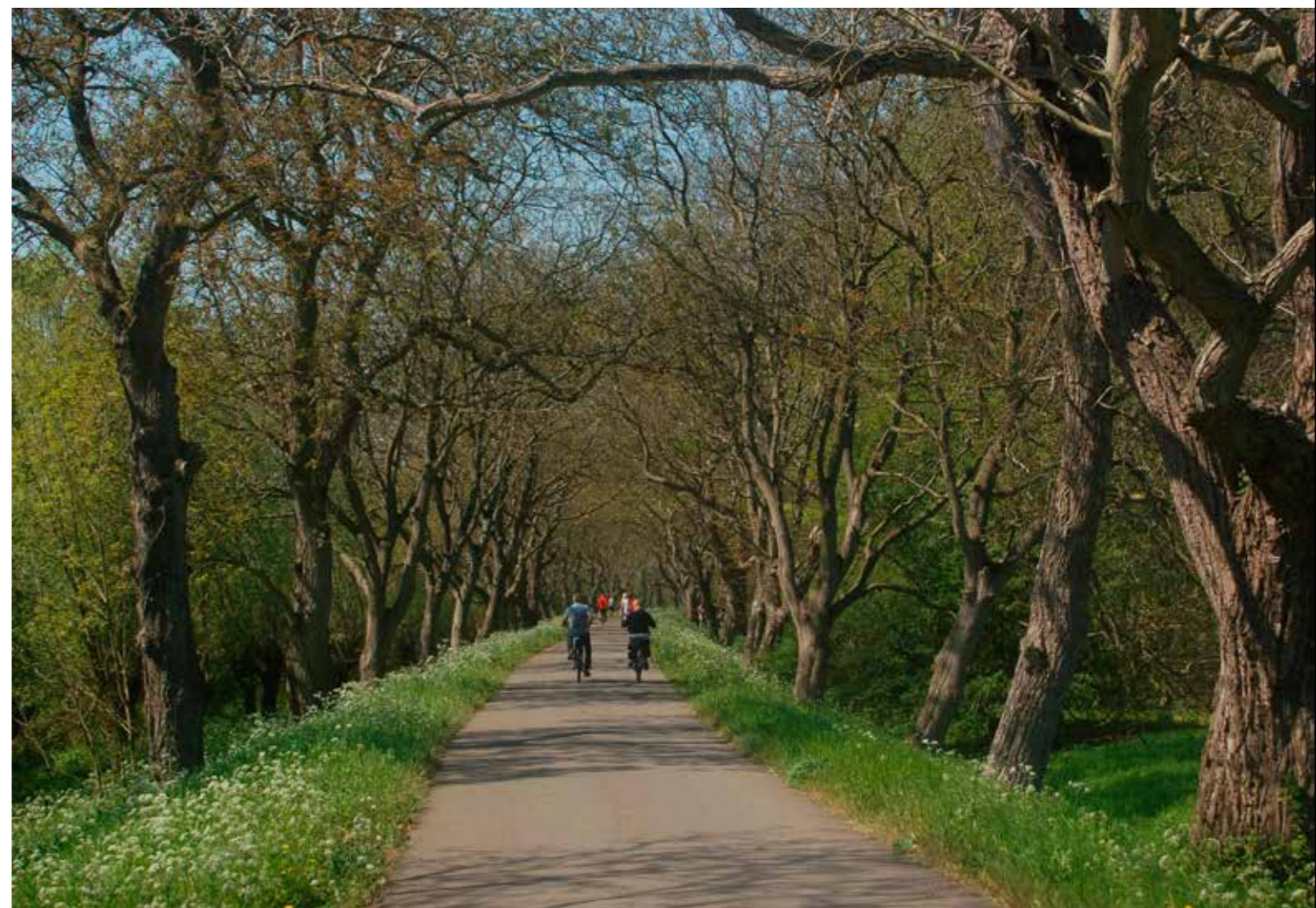
Bij de energietransitie ligt de nadruk op technische oplossingen, wat vooral leidt tot de aanleg van windmolens en zonneparken. Energiebesparing daarentegen krijgt minder aandacht. In dat verband kunnen we echter veel leren van buitenplaatsen. Buitens werden in de zeventiende en achttiende eeuw niet gebouwd om er het hele jaar door in te verblijven. Tot de uitvinding van betere verwarmingssystemen in de negentiende eeuw verbleven eigenaren er alleen in de zomer. Nu ze het hele jaar door worden bewoond, valt er veel energie te besparen door een betere isolatie. Toch moeten we ons afvragen hoe

Deze luchtfoto uit 2018 laat goed zien hoe de natuur op het landgoed De Wiersse lijdt onder de droogte. Foto De Wiersse, Vorden

we de schaarse financiële middelen het best inzetten. Met de kosten van het isoleren van een landhuis kun je een half dorp energieneutraal maken. De discussie over landgoederen is wellicht interessanter dan die over buitenplaatsen. Landgoederen omvatten naast het centrale huis met tuinen een oppervlakte agrarisch land en bossen. Laten we daar eens naar kijken.

Droge beken rond Huis Landfort bij Megchelen. Foto René Dessing

BOSSEN

Veel landgoederen bestaan voor een deel uit bossen. Die zijn vaak zeer gevarieerd. Al eeuwenlang leveren hakhoutbossen een belangrijk deel van de houtproductie. Vanaf de zestiende eeuw zien we de aanplant van lanen met bomen die na een eeuw of langer werden vervangen en dan een hoeveelheid hout leverden. In de zestiende eeuw begon ook de aanplant van naaldhout in productiebossen ('plantages'). De betekenis daarvan was vooral in de negentiende eeuw groot door de grote vraag uit de mijnbouw. De tuinen in de onmiddellijke omgeving van de landhuizen werden vanaf het eind van de achttiende eeuw omgevormd tot landschappelijke parken met groepen opgaande bomen omringd door graslanden en waterpartijen. Vooral de naaldhoutbossen staan tegenwoordig ter discussie. Er zijn al lange tijd bewegingen gaande om deze bossen tot loofbos of tenminste tot gemengd bos om te vormen. Die ontwikkeling komt deels voort uit de behoefte de bossen afwisselender en daarmee aantrekkelijker te maken. Maar ook het klimaat is een drijfveer: naaldbossen verdampen meer dan loofbossen en dragen daardoor bij aan verdroging.

Aangezien bomen CO₂ vastleggen staat de aanplant van bossen de laatste tijd weer sterker in de belangstelling. De Rijksoverheid presenteerde vorig jaar een bossenstrategie ('Bos voor de toekomst'), die

ook aandacht heeft voor de aanleg van nieuwe landschapselementen. De bossenstrategie komt voort uit het Klimaatakkoord en moet in de komende tien jaar resulteren in bijna 40.000 hectare nieuw bos. In de pers ligt de nadruk op de aanplant van bossen, maar het zou jammer zijn als de plannen daartoe beperkt zouden blijven. Door het inschakelen van ontwerpers en verspreiden van een substantieel deel van de bomenaanplant over nieuwe landschapselementen kunnen we de CO₂-doelstelling combineren met verrijking van het landschap. Voor buitenplaatsen en landgoederen bestaat er een traditionele vorm van bomenaanplant, namelijk die in lanen. Die krijgen weliswaar weinig waardering van automobilisten – vooral van de hardrijders –, maar voor de landbouw behoren ze tot de minst controversiële landschapselementen. Hier zou een mooie taak kunnen liggen voor landgoederen. Ook bij de vorm van de nieuwe bossen hebben we misschien nog iets aan historische referenties. Tot in de negentiende eeuw bestonden de Nederlandse loofbossen voor het overgrote deel uit hakhout: stobben waarvan de scheuten iedere drie tot tien jaar werden geoogst. Door de groeikracht van de volwassen stobben kenmerken dergelijke bossen zich door een snelle opbouw van biomassa. Bij de huidige vraag naar biomassa zou hakhout een vorm van traditioneel beheer met een nieuwe toekomst kunnen zijn.

Lanen kunnen veel functies hebben. Deze laan op het landgoed Mariënwaerd bij Beesd is beplant met notenbomen en biedt schoonheid, schaduw en walnoten. Foto H. REnes

CIRCULAIRE LANDBOUW

'Naast bosbouw is landbouw de kurk waarop de meeste landgoederen drijven. Na een eeuw van steeds verdergaande intensivering en productieverhoging lijken de grenzen van het huidige landbouwsysteem in zicht. Van de landbouw worden in toenemende mate aanpassingen verwacht, variërend van meer zorg om dierenwelzijn en beperking van meststoffen en bestrijdingsmiddelen tot het overgaan op een minder diepe grondbewerking om meer organische stof vast te houden, het ontwikkelen van diensten voor ecologie en landschap en veranderingen in waterbeheer.

Dat waterbeheer behoort tot de sectoren waarin de veranderingen het snelst gaan. Onder druk van de landbouw is het landschap vooral in de afgelopen eeuw omgevormd om water zo snel mogelijk af te voeren. Die ontwikkeling is de afgelopen decennia langzaam van richting veranderd. Zo zijn veel beken die eerder waren rechtgetrokken, opnieuw in bochten gelegd om de afvoer te vertragen. Maar nog altijd wordt ieder voorjaar ontwaterd om het gewas eerder te laten groeien en het land snel geschikt te maken voor landbouwmachines. Bij watertekorten in de zomer volgt vervolgens berekening met grond- of oppervlaktewater. Maar dat wordt lastiger omdat de waterschappen vooral het gebruik van grondwater meer en meer beperken. Het hele systeem zou intelligenter moeten kunnen functioneren, door het water langer vast te houden.

Dat laatste betekent wel een verbouwing van het hele landschap, waarbij gebieden bovenstrooms worden ingericht om water te bergen. Het brengt ook

met zich mee dat vooral de beekdalen natter worden. Maar de extensivering van het landgebruik die daarbij hoort kunnen we gebruiken om de (bio)diversiteit in het landschap te vergroten. Een deel van de historische verschillen tussen droge bouwlanden en natte graslanden zou dan via een omweg weer terugkomen.

Montbéliarde koeien tussen de paardbloemen in de weide voor Villa Bleijendijk bij Vught. Foto Herma Winnemuller, Landgoed Bleijendijk

In 2006 startte Luuk Schouten als biologisch tuinder op Landgoed Eyckenstein bij Maartensdijk. Foto Luuk Schouten, Tuinderij Eyckenstein

Maar de veranderingen gaan verder. De overheid streeft naar circulaire landbouw. Aanpassingen in het waterbeheer, vermindering van het gebruik van meststoffen en bestrijdingsmiddelen, de behoefte het landschap weer 'aan te kleden' met groene elementen – het zijn allemaal ontwikkelingen die vragen om een minder intensief landgebruik. Particulieren en grote terreinbeheerders hebben de laatste jaren op hun landgoederen grote stappen gezet. Inmiddels is een deel van hen overgeschakeld op biologische landbouw of op streekproducten, met kortere ketens tussen producent en consument.

KLIMAAT ALS KANS VOOR HET LANDSCHAP

Nederland voert klimaatbeleid en landbouwbeleid, maar geen landschapsbeleid. Toch zou juist een landschappelijke aanpak die erfgoed en ontwerp combineert mooie resultaten kunnen opleveren. We moeten klimaatmaatregelen zo vormgeven, dat het landschap een opknopbeurt krijgt. Daarvoor zijn genoeg middelen beschikbaar: in het klimaatbeleid gaat veel geld om. Interessant is dat een 'Aanvalsplan Landschapselementen' deel uitmaakt van de 'Bossenstrategie' – laten we hopen dat het niet blijft bij militaire taal maar dat er ook wat geld voor het landschap beschikbaar komt. Het zou buitengewoon treurig zijn als de aandacht voor boomaanplant uitsluitend leidt tot het poten van bomen op akkers.

Landgoedeigenaren lopen al eeuwen voorop als het gaat om zorg voor het landschap. Ook nu kunnen ze een voortrekkersrol nemen. Dat geldt voor de aanplant van de bomen, maar ook voor het ontwikkelen van nieuwe vormen van landbouw, die niet alleen winstgevend en duurzaam zijn maar daarnaast ook nog eens mooi en veelzijdig landschap opleveren.

We moeten klimaatmaatregelen zo vormgeven, dat het landschap een opknopbeurt krijgt

Het platform Soil4U is ontstaan uit bezorgdheid van Nederlandse landgoedeigenaren. Het platform wil met de bodemverbetering weer waarde toevoegen aan milieu, natuur en samenleving. Ondertekenaars van het manifest committeren zich aan concrete maatregelen: het planten van biodiverse en klimaatbestendige bomen en hagen en bevorderen van natuurgerichte landbouw en kwaliteitsrecreatie. Foto soil4u.nl

Prof. Dr. Hans Renes is historisch geograaf en emeritus hoogleraar Erfgoed en Ruimte aan de Vrije Universiteit Amsterdam